

ВК — «Віегаціскага кгупіса»; К — «Кгупіса»; Бел. сл. — «Беларускае слова»; БЫЦК — «Бюлетэнь Беларускага пасольскага клуба»; БВ — «Беларуская вёска»¹; БД — «Беларуская доля»; БЗ — «Беларускі зван»; БН — «Беларуская ніва»; БС — «Беларуская справа»; БФ — «Беларускі фронт»; Віц. пр. — «Віцебскі пралетарый»^{*}; В/п — «Воля працы»; ДП — «Думка працы»; Ж — «Жанчына на барыкадах»; ЖБ — «Жыццё беларуса»; ЖВ — «Жыццё вёскі»; З — «Змаганне»; З-ца — «Зарніца»; Зв. — «Звязда»^{*}; Л/с — «Ленінскі сцяг»^{*}; Н/к — «Наш кліч»; НП — «Наша праўда»; Н/п — «Наша праца»; НС — «Народная справа»; Н/с — «Наш сцяг»; ПБ — «Піянер Беларусі»^{*}; П-мя — «Полымя»^{*}; РК — «Родны край»; СБ — «Савецкая Беларусь»^{*}; СН — «Сялянская ніва»; СП — «Сялянская праўда»; Сам. — «Самапомач»; ЧЗ — «Чырвоная змена»^{*}; Ч/п — «Чырвонаармейская праўда»^{*}.

Літаратура

1. Арыямэнак, Г. Беларуска-польскае лексічнае ўзаемадзеянне на сучасным этапе / Г. Арыямэнак // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21–25 мая, 2000 г.). — Мінск, 2001. — С. 145–149.
2. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік: звыш 40 000 слоў / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава. — Мінск, 2005.
3. Гапоненка, І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця / І. А. Гапоненка. — Мінск, 2012.
4. Гессен, Д. Большой польско-русский словарь: ок. 80 000 слов: в 2 т. / Д. Гессен, Р. Ступула. — М.; Варшава, 1979.
5. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы. 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. — Мінск, 2013.
6. Шакун, Л. М. «Усходнія» і «заходнія» крыніцы папаўнення лексічных сродкаў беларускай мовы / Л. М. Шакун // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. — 1995. — № 2. — С. 22–26.

¹ Знакам * пазначаны выданні, якія выходзілі па-за межамі Заходняй Беларусі (Вільні).

СТЫЛІСТЫЧНЫ СТАТУС ЛЕКСЕМ, АГУЛЬНЫХ ДЛЯ БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОЎ

Аб'ектам нашай ўвагі ў дадзеным даследаванні з'яўляюцца лексічныя адзінкі, якія ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (далей — ТСБМ) паводзяцца з абмежавальнай паметай *абл.* Як вядома, беларуская літаратурная мова з'яўляецца мовай з дыялектнай асновай, таму сёння некаторыя беларускія лінгвісты, напр., Д. Паўлавец [3], мяркуюць, што тыя ці іншыя дыялектныя словы можна ўключыць у літаратурную мову.

У 20-я гг. XX ст., у перыяд фарміравання беларускай літаратурнай мовы, таксама шмат увагі ўдзялялася ролі дыялектнай лексікі. Так, згаданая праблематыка ўздымаецца ў артыкулах «Што трэба зрабіць па беларускай мове і літаратуры» (1921) Яўхіма Карскага, «Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы» (1924) Язэпа Лёсіка, «Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы» (1925) Сцяпана Некрашэвіча, «Аб збіранні народнага слоўнікавага матэрыялу ў беларускай мове ў 1927 г.» (1927) Міколы Байкова і інш. Адзначым, што кожны лінгвіст падкрэсліваў важнасць, значнасць народнай, дыялектнай лексікі як асновы для беларускай літаратурнай мовы.

Методыка нашай працы наступная: спачатку з ТСБМ робіцца выбарка слоў з паметай *абл.*, затым наўнясць кожнай адзінкі правярэцца па дыялектных слоўніках. На сённяшні дзень картатэка налічвае 127 адзінак, аднак натуральна, што не кожная з іх падлягае ўключэнню ў даследаванне, бо намі былі вылучаны крытэрыі для аднясення лексічнай адзінкі да запавяляльна інтэлігентальнай лакуны. Да іх мы адносім адзінкі, якія характарызуюцца тэрытарыяльнай пашыранасцю (лексэма сустракаецца ў некалькіх мясцовасцях Беларусі); маюць гісторыю выкарыстання ў беларускай мове (зафіксаваныя ў Гістарычным слоўніку беларускай мовы); могуць папоўніць сінанімічны рад, выступаючы семантычным або семантыка-стылістычным сінонімам; могуць з'явіцца кампанентамі словаўтваральнага гнязда; могуць пашырыць гіперагіпанімічныя рады; могуць выступаць аднаслоўным адпаведнікам да літаратурнай апісальнай назвы.

Асобна адзначым, што намі разглядаюцца толькі тыя лексічныя адзінкі, якія вызначаюцца актуальнасцю (намінацыі з'яў, панаяццў, рэчаў і прадметаў, не актуальныя для нашага часу, не разглядаюцца).

На наш погляд, цікава таксама разгледзець стылістычны статус даследаемых адзінак і ў іншых славянскіх мовах, у прыватнасці польскай.

Беларуская і польская мовы вельмі падобныя па сваім лексічным складзе, бо адносяцца да славянскай моўнай групы. Зразумела, што, паколькі Польшча і Беларусь маюць шмат агульнага ў гісторыі, культуры, гэта не магло не адбіцца і на мове.

Як вядома, польская мова, як і беларуская, з яўляецца мовай з дывалектным базісам, таму, на наш погляд, разглядаючы беларускія лексемы з паметай *абл.*, якія можна ўвесці ў літаратурны ўжытак, варта параўнаць іх стылістычны статус у польскай мове.

Для даследавання мы выбралі, як ужо было адзначана, ТСБМ, паколькі ён з яўляецца на сённяшні дзень самым поўным з існуючых слоўнікаў беларускай мовы. Выданне складаецца з 5 тамоў (6 кніг) і выходзіла на працягу 1977–1983 гг., ягоны рэстр налічвае каля 100 000 лексічных і фразеалагічных адзінак.

Для працы з фактычным матэрыялам з польскай мовы выкарыстоўваюць універсальны слоўнік польскай мовы ў 4 тамах пад рэдакцыяй прафесара Станіслава Дубша, які быў выдадзены ў 2006 годзе і таксама налічвае каля 100 000 слоў. Як сказана ў прадмове да выдання, яно з яўляецца «сярэднім» паміж 11-томным слоўнікам польскай мовы пад рэдакцыяй Вігольда Дарашэўскага (120 тысяч слоў) і 3-томным слоўнікам пад рэдакцыяй Мечыслава Шымчака (каля 72 000 слоў) і іншымі слоўнікамі. Згаданае выданне рэгіструе перадусім лексіку другой паловы XX — пачатку XXI ст., аднак змяшчае і багата ранейшых па часе функцыянавання слоў, якія фіксуе слоўнік пад рэдакцыяй Дарашэўскага. У слоўніках польскай мовы тэрытарыяльна абмежаваная лексіка абазначаецца паметай *reg*.

Для разгляду мы выкарысталі выбарку лексічных адзінак з паметай *абл.* з ТСБМ на літары А-Д, якая налічвае 48 слоў, што адпавядаюць, на наш погляд, вызначаным вышэй крытэрыям для ўключэння ў літаратурны ўжытак *аблетак* 'жывёліна ва ўзросце двух год, жывёліна, якая пералетавала', *аблуды* 'да' 1. Няправільная, памылковая думка, погляд, памылковае ўяўленне аб чым-н.; 2. Той, хто адмоўна ставіцца да чаго-н., мае памылковую думку аб чым-н.', *аблудны* 1. Які далёка зайшоў у сваіх памылках, збіўся з правільнай жыццёвай дарогі. 2. Ілжывы, няправільны, памылковы', *алёс* 'нізкі заліўны луг; зарослая хмызняком або трысцём нізіна; забалочанае месца', *алмаглы* 'падсохлы, прывялы без валды ў гарачую пару', *апалец* 'вялікі кавалак свінога сала, які атрымаваецца пры разбіранні тушы', *асца* 'спіна', *беззалеўе* 2. Пра вельмі дрэннае надвор'е (завіруху, дождж, буру)', *браценік* 'дваюрадны браг (рэдка — родны)', *брыдасціць* 'тое, што і брыда, брыдота', *брукта* 'тлы-бокае мяса, яма, вір у рапэ, возеры і пад.', *вада* 'загана, недахоп', *валашаты* 'калматы', *варсаві* 'тыкаць, пароць канцом чаго-н.', *вератнік* 'гоні, загон', *верч* 'скрутак чаго-н. (дроту, кабелю, вярочкі, лущы)', *вілюжыны* 'звілісты', *вілюжына* 'звіліна', *вусіш* 'вусцінасьць', *выгода* 3. выгада (у 1 значэнні 'карысць, прыбытак; разлік'), *выправа* 3. рэчы, якія рыхтуюцца да таго, што ідзе (едзе) у дарогу // пасаг у выглядзе хатніх рэчэй', *высыятак* 'штуршок нагой', *гадзіць* 3. каго наймаць на працу на пэўны час', *гаіня* 'ганія' 'зграя ваўкоў, сабак', *гак* 2. частак зямлі, які вострым кінама удаецца ў што-н.', *галаччок* 'вялікі мароз з ветрам (звычайна ў пачатку зімы да выпадзення снегу)', *гаманны* 'залішне прасторны, вялікі; грубы (часцей пра вопратку)',

гзыліс 'карніз', *гичка* 1. верхняя частка завязанага мяшка, торбы', *глейсты* 2. вязкі', *глызад* 'ламачка, смецце', *глыж* 'кам'як ссохлай або змёрзлай зямлі, звычайна гліны', *груд* 4. куча галля, хворасту; лоўж', *груца* 'ячменныя крупы, а таксама каша з гэтых круп', *гучок* 'маладая галінка; атожылак, парастак', *гучича* 4. каша', *даражыцца* 'запрашваць надта дорага пры продажы чаго-н. або наймаючыся на работу', *дзверына* 'створка дзвярэй', *дзвіжыць* 'гаварыць, пусканы пагалоскі, чуткі', *дзвіжыца* 3. кавалак чаго-н.', *доле* 1. на падлозе, на зямлі; 2. уніз, дадолу', *дор* 'драніца', *драбы* 'рэбры', *дрэнчыць* 'не даваць спакою, турбаваць', *дубальт* 'падвойная рама, падвойныя дрэвы', *дыля* 'тоўстая дошка, дзлёўка', *дыхтунны* 'вельмі добры, высокай якасці', *дыхчыць* 'павяваць, дыхаць'.

З іх агульнымі для беларускай і польскай моў з яўляюцца: *вада*, *выгода*, *выправа*, *гзыліс*, *груды*, *груда*, *груда*, *дзвіжыць*, *дыль*.

Так, лексема *вада*, якая ў беларускай мове мае значэнне 'загана, недахоп', фіксуецца ў гаворках Брэстчыны і Гродзеншчыны — якраз у тых рэгіёнах, якія мяжуюць з Польшчай. У польскай мове згаданае слова з яўляецца полсемчым і мае 3 значэнні: *wada* — 1. цёмна сеча *charakteru; przynawa; twotu pracy; systemu; defekt; usterka*, 3. niedorozwoj, *zniekształcenie; nierównowaga budowa lub zle dzialanie jakiegoś narządu żywego organizmu* [9, с. 332]. Значэнне лексічнай адзінкі ў беларускай мове супадае з другім значэннем слова ў польскай мове.

Назоўнік *wygoda* мае два значэнні: 1. to, co komusь dogadza, *zaspokojajacy potrzebę*, 2. *rzeczy, urzadzenia itp. ułatwiające wykonywanie jakichś czynności, przyspejniające życie* [9, с. 590].

У беларускай мове фіксуецца лексема *выгода*, якая мае 3 значэнні, і толькі ў адным з іх з яўляецца дывалектным і мае тое ж значэнне, што і *выгада* ў 1 значэнні, г. зн. 'карысць, прыбытак; разлік'.

Назоўнік *выправа* з яўляецца шматзначным і ў сваім трэцім значэнні 'рэчы, якія рыхтуюцца да таго, хто ідзе (едзе) у дарогу // пасаг у выглядзе хатніх рэчэй' падаецца з паметай *абл.* Цікава, што ў польскай мове лексема *wyprawa* таксама полсемчымая і ў значэнні 'bieżizna, pośceci, ubranie, sprzęt, które dostaje od rodziców dziewczyna wychodząca za mąż' [9, с. 655] падаецца з паметай *przesiarz.*, а гэта значыць, што лексема з яўляецца ўстарэлай, ужываецца пераважна прадстаўнікамі старэйшага пакалення.

Дывалекты назоўнік *гзымс* фіксуецца ў слоўніку беларускай мовы са значэннем 'карніз' і пры гэтым не сустракаецца ні ў адным з дывалектных слоўнікаў (нават у слоўніках гродзенскіх і брэсцкіх гаворак), якімі мы карысталіся пры даследаванні. Аднак ілюстрацыіны матэрыял ТСБМ да гэтага слова (прыклады з твораў Янкі Брыля, носьбіта гаворкі Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці, і Пятра Глебкі, носьбіта гаворкі Уздзенскага раёна Мінскай вобласці) часткова ўказвае на тэрыторыю яго пашырэння. Слоўнік польскай мовы фіксуе лексему *wzums*, прычым гэтае слова з яўляецца

полісемічным і ў кожным сваім значэнні мае тую ці іншую абмежавальную памету. 1. *archi.* poziom biegacy proflowany wustep ściany, zbobiacy we-wpętrzenie i zewnętrzne piury budynku, 2. *książk.* wystajace obrzeze sprzetów domowych lub mebli, 3. *geogr.* poziomu wustep na zboczu skały, 4. *przeistarz.* lista do zawierzania fiapak; kamisz' [9, с. 1109]. Зноў жа, як бачым, чашвёртае значэнне, аналагічнае з семантыкай беларускай лексемы, мае памету *przeistarz.*

Слова прыйшло ў польскую мову з нямецкай. Цікава, што ў нямецка-беларускім слоўніку як адзін з варыянтаў перакладу слова **Gesims** таксама фіксуецца разглядаемая адзінка: 'карніз, гзымс; выступ' [2, с. 292].

Пры перакладзе на рускую мову падаецца памета *стр.* 'карніз, выступ' [1, с. 378].

Прыметнік **грубы** з яўляецца полісемічным, аднак толькі ў значэнні 'цяжарная (пра жанчыну)' пазначаны паметай *абл.* Дыялектныя слоўнікі падаюць іншыя дэфініцыі слова: 'тоўсты бульбяны блін' [4, с. 34], '1. тоўсты (пра палатно); 2. нізкі (пра голас)' [7, с. 90], 'грубая' 1. тоўстая 2. цяжарная' [5, с. 128]. Як бачым, толькі ў адным са слоўнікаў значэнне супадае з тым, што падаецца як абмежаванае паводле ўжывання ў ТСБМ. Натуральна, слова **gruby** фіксуецца і слоўнікам польскай мовы, аднак значэнне 'цяжарная' адсутнічае: 1. mający znaczną przekoń porzeczny, 2. mający określoną przekoń porzeczny, 3. o dźwiękach, głosie: niski, głuchy, przytłumiony, 4. o ludziach: mający znaczną tuszę, dużą wagę ciała; otyły, tęgi, 5. *książk.* pospolity, trzymialny, niewygrafnowany, 6. o odzieży: ciężki, chroniący od zimna, 7. większy niż można się było spodziewać [8, с. 1084]. Такім чынам, словы супадаюць у значэннях 'тоўсты (пра палатно)', 'нізкі (пра голас)'.
У ніжэйпрыведзенай табліцы прадстаўлена супадзенне/несупадзенне абмежавальных памет для беларускіх і польскіх лексем:

Слова	Памет	абл. / reg.	уст. / przeistarz.
вада			
wada			
выгада			
wygoda			
выправа			
wyprawa			
гзымс			
gzyms			
грубы			
gruby			

Увогуле, кампаратывны аналіз стылістычнага статусу некаторых польскіх і беларускіх лексем накіроўвае на цікавыя думкі: як нескладана заўважыць, словы, якія фіксуюцца ТСБМ з паметай *абл.*, сустрэкаюцца ў польскай мове з паметай *przeistarz.* (такіх прыкладаў 2 з 5). Падкрэслім, што з пяці слоў тры ў польскай мове не маюць абмежавальных памет, г. зн. з'яўляюцца літаратурнымі.

Такім чынам, разгледзеўшы некаторыя беларускія тэрытарыяльна абмежаваныя лексемны ў параўнанні з польскімі, мы паказалі, што функцыянаванне слоў у роднаснай мове ў якасці нарматыўных з'яўляецца адным з дапаможных лакачыкаў, які пацвярджае магчымасць змяніць іх стылістычны статус і ў беларускай мове.

Скарачэнні

абл. — абласное
стр. — будаўнічае/ы
уст. — устарэлае
przeistarz. — przeistarzaly
reg. — regionalizm

Літаратура

1. Большой немецко-русский словарь. 11-е изд., стереотип. — М., 2004.
2. Кур'янка, М. І. Нямецка-беларускі слоўнік / М. І. Кур'янка. — Мінск, 2006.
3. Паўлавец, Д. Д. Наспеў час стварэння поўнага слоўніка беларускай мовы / Д. Д. Паўлавец // Жыццём і словам прысягаючы... : да 90-годдзя праф. М. Я. Цікоцкага: зб. навук. прац. — Мінск, 2012. — С. 428–437.
4. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / А. І. Багдзевіч, І. І. Бубновіч, С. А. Богуш [і інш.]. — Гродна, 1999.
5. Сцяшковіч, Т. П. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. П. Сцяшковіч; АН БССР, Ін-т мовазнаўства, ГДЦ імя Янкі Купалы. — Мінск, 1972.
6. Лумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэд. К. К. Атраховіч. — Мінск, 1977–1984.
7. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. — Мінск, 1982.
8. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN / pod red. Stanisława Dubisza. T. 1: A–J. — Warszawa, 2006.
9. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN / pod red. Stanisława Dubisza. T. 4: T–Ż. — Warszawa, 2006.